

kemmin jotakin teemaa tutkivalle kirjaukselle on erityiseksi avuksi, koska kirjoitukset ovat kuitenkin lyhyitä. Toisaalta teoksen kirjallisuusviitteet auttavat jopa johonkin erityiskysymykseen suuntautunutta lukijaa. Toimittajien panos ja asiantuntemus tuleekin erityisesti esiin tekstien asettamisessa suhteeseen muun tutkimuskirjallisuuden kanssa. Tämä näkyy myös tekstien monipuolisessa valinnassa.

Yhdessä Routledgen toisen lukemiston, Adam Jaworskin ja Nikolas Couplandin toimittaman *Discourse readerin* (1999) kanssa *Routledge language and cultural theory reader* tarjoaa pätevän käsikirjan ja apuvälineen kielen, kulttuurin ja kulttuurisen identiteetin välisiä yhteyksiä pohtivalle lukijalle. ■

JOEL KUORTTI

Sähköposti: joel.kuortti@tintti.net

LÄHTEET

- ANDERSON, BENEDICT 1991 [1983]: *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. 2. uudistettu laitos. London: Verso.
- ASHCROFT, BILL – GRIFFITHS, GARETH – TIFFIN, HELEN 1989: *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literature*. London & New York: Routledge.
- JAWORSKI, ADAM – COUPLAND, NIKOLAS (toim.) 1999: *The discourse reader*. London & New York: Routledge.
- PÄLLI, PEKKA 2005: Kielellinen rakenne ja kulttuurinen tulkinta. – *Kulttuurintutkimus* 22:2 s. 3–14.
- RORTY, RICHARD (toim.) 1992 [1967]: *The linguistic turn: Essays in philosophical method*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

RELEVANSSI JA TULKINTA

Robyn Carston *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication*. Oxford: Blackwell Publishing 2002. 418 s. ISBN 0-631-21488-7.

Nyt esiteltävä Robyn Carstonin kirja *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication* kehittää relevanssiteorian nimellä tunnettua pragmaattista oppisuuntaa. Koska tuo teoria on jokseenkin vaikeatajuinen ja osin heikosti tunnettukin ja koska Carstonin teemat ovat täysin kiinni tuossa teoriassa, aloitan esittelyni kuvailemalla itse relevanssiteoriaa.

RELEVANSSITEORIA

Vuonna 1986 ilmestyi sangen erikoislaatuisen teos. Sen nimi oli *Relevance: Communication and cognition*, ja tekijöitä sillä oli

kaksi: Dan Sperber ja Deirdre Wilson. Määre »communication and cognition» tuntui viittaavan jonnekin psykologian tai viestintäteorian suuntaan, mutta kirjan lukija huomasi pian tekstin lähenevän teoreettista pragmatiikkaa ja filosofiaa. Lähtökohtana oli filosofi H. P. Grice, kuten niin paljossa muussakin 1900-luvun lopun pragmatikassa.

Gricea mietitytti se, että kielen lauseet tuntuivat ilmaisevan jotain yli sen, mitä niissä kirjaimellisesti ja logiikan antaman mallin mukaan tulkittuina sanottiin. Tältä pohjalta Grice kehitti implikaatturin käsitteen, jonka tarkoitus oli selittää ennen

muuta logiikan (tapaan tulkitun kielen) ja toisaalta luonnollisen kielen lauseen eroja. Kun vaikkapa tulkitsemme, että jokin *Kulman takana on bensa-asema* -vastaus viestii bensa puutetta kärsivälle kysyjälle myös sitä, että asema olisi auki, niin olemme päättelleet yhteistyön periaatteen motivoimina ja oikeuttamina »konversatio-naalisen» implikatuurin. Tämä puhuu siitä, kuinka rakennamme mitä erilaisimmista ja usein hyvin vaillinaisista viesteistä päteviä merkitysrepresentaatioita. (Grice 1975 [1967], 1978 [1967], 1989.) Omituinen puoli Gricen oppia kuitenkin on se, että kuulija muka voi päätellä implikatuureja yhtä hyvin siitä, että puhuja noudattaa yhteistyön periaatetta, kuin siitä, että puhuja avoimesti rikkoo periaatteesta juontuvia keskustelumaksiimeja.

Tähän tulkinnan rakentamisen tai rakentumisen prosessiin Sperber ja Wilson pureutuvat sängen terävin loogis-filosofisin hampain. Lingvististä tai kognitiivis-psykologista käsitteistöä ja havaintoaineistoa heillä sen sijaan on vain nimeksi. Yhtä kaikki he ilmoittavat, että kognitio ja (kielellinen ja muu) kommunikaatio noudattavat luonnonlakia nimeltään relevanssin periaate (ilmaus »luonnonlaki» on omani).

Termi »relevanssin periaate» tuo mieleen yhden Gricen maksiiimeista (»relaation maksiiimin»), mutta siitä ei ole varsinaisesti kyse. Pikemmin on kyse yhteistyön periaatteen kehittämisestä edelleen. Relevanssin periaatetta voisi kuvata esimerkillä. Oletetaan, että joku sanoo minulle *Kimuranteja nuo nykyvempheet*. Tämän lausuman kielellis-looginen merkitys ei ole koko se informaatio, jonka puhuja olettaa minun tulkitsevan. Silti puhuja olettaa, että pääsen vain noiden kolmen sanan pohjalta siihen tulkintaan, jota hän tarkoittaa lausumallaan. Miten sinne pääsen? Voin tehdä hyvin monenlaisia oletuksia puhujan tarkoituksista, monenlaisia päätelmiä noista kolmesta

sanasta ja monenlaisia valintoja yhteisen tietomme ja muun kontekstin piiristä. Oikeaan tulkintaan pääsen, kun muodostan kontekstuaalisen tulkintani mahdollisimman suoraa tietä, mahdollisimman pienin oletuksin ja kognitiivisin ponnistuksin. Tavallaan siis lähin tai helpoin tulkinta on oikeellisin eli relevantein. Näin varmasti toiminkin aina viestejä tulkitessani: lähin ja helpoin tulkinta on aina se, jonka koen oikeaksi suhteessa lähtökohtiin, vaikka tulkintaprosessi veisi viikon. Lähin ja helpoin tulkinta ei siis ole ensimmäiseksi mieleen tuleva, ellei tämä ole tyydyttävä tai tyydyttävien vaihtoehto. En voi itse kuulijana helpottaa tulkintaurakkaani, mutta puhuja toki voi tehdä paljon.

Tuo oli kuitenkin vasta toinen puoli relevanssin periaatteen toteutumista. Olennaista tai vielä olennaisempaa relevanssiteorian kannalta on se, että puhujakin noudattaa relevanssin periaatetta. Hän sorvaa viestinsä sellaiseksi, että pääsen kuulijana mahdollisimman pienin ponnistuksin mahdollisimman hyvin tulkintatuloksiin eli optimaalisiin kontekstuaalisiin efekteihin (joita nyttemmin on ruvettu sanomaan kognitiivisiksi efekteiksi; aikaisemmin puhuttiin myös maksimaalisista efekteistä). Puhuja myös tietää minun kuulijana tietävän tämän puhujan tarkoitusperän, kuten myös puhujan yleisen kommunikatiivisen intentionkin. Taatakseen sanomansa perillemenon on puhuja siis sorvannut sanansa sillä tavoin yhdessä kontekstin kanssa ostensiiviseksi (näyttäväksi, tarjoutuviksi), että juuri niiden avulla päädyn tässä kontekstissa inferentiaalisesti (päättellen) oikeaan tulkintaan ja päätykseni noudattaa samalla pienimmän ponnistuksen periaatetta.

Relevanssin periaatteessa on varmasti paljon totta, jopa luonnonlakimaisuutta, mutta se voi pohdituttaa, pyrkiikö puhuja yhdessä kuulijan kanssa *aina* mahdollisimman pienin kustannuksin parhaaseen

▷

tulokseen. (Sama kysymys on kiusana myös Griceen maksimeihin ja yhteistyön periaatteeseen uskovilla.) Oikea tai optimaalinen tulkintahan voisi olla vaikkapa taiteellisessa, leikillisessä tai savolaistyypillisessä kuulijan ällää koettelevassa vuorovaikutuksessa kaikkea muuta kuin sisältönsä nähdessä helpoimmin ilmaistu.

EKSPLIKATUURI JA IMPLIKATUURI

Relevanssiteorian pohjalta on syntynyt toimelias, erittäin kurinalainen koulukunta. Robyn Carston (University College London) edustaa sen nuorempaa polvea. Nyt esiteltävä *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication* on innovaatioissaan äärimmäisen varovainen, mutta lukkoon lyödyillä linjoilla edetessään perusteellinen ja pohtiva. Kirja on erinomaisen hyvää työtä ja antaa mielestäni kaikessa laajuudessaankin paremman kuvan relevanssiteoriasta kuin itse *Relevance* tai vaikkapa kansantajuiseksi tai opiskelijaystävälliseksi tarkoitettu Diane Blakemoren *Understanding utterances* (1992).

Carston käyttää koko ensimmäisen luvun sen kuvaamiseen, kuinka luonnollisen kielen lausumat ovat informatiivisesti (lähinnä propositionaalisesti) alimääräisiä (englanniksi *underdeterminate*, joka tarkoittaa muuta kuin *indeterminate* 'epämääräinen'). Alimääräisyyttä eli kontekstisensitiivisyyttä on hänen mukaansa kuutta lajia. Ne ovat

1. monitulkintaisuus
2. indeksisyys (eli tässä referenssien tilanteinen kohteisuus)
3. konstituenttien puuttuminen (esimerkiksi lauseessa *Hän on liian nuori* ei kerrota, mihin liian nuori)
4. elementtien määrättämätön vaikutusala (esimerkiksi lauseesta *En ole vielä syönyt lounasta* ei käy ilmi, olenko jättänyt

lounaan syömättä tänään, eilen vai viime viikolla)

5. käsitteiden liiallinen väljyys (esimerkiksi lause *Olen väsynyt* ei kerro, missä määrin tai millä tavoin olen väsynyt)
6. käsitteiden liiallinen kapeus (esimerkiksi *Paisti on raaka*; voiko lopullista kypsyyttä vailla olevaa lihaa sanoa raa'aksi?).

Semanttinen alimääräisyys on Carstonin mukaan kielen luontainen, läpikäyvä ominaisuus. *Kaksi kertaa kaksi on neljä* -tyyppiset, kontekstuaalista täydentämistä ja tarkistamista edellyttämättömät lauseet ovat äärimmäinen poikkeus kielen yleislinjasta.

Kielellisen informaation alimääräisyys vaatii tulkinnan ensi vaiheessa koodipohjaisesti sanotun kontekstuaalista rikastamista eli alimääräisyyden korjaamista (esimerkiksi sen oivaltamista, että jokin *hän* tarkoittaa vaikkapa Ines Ankkaa; katso edeltä kohtaa 2). Näin päästään eksplikatuuriin, joka ymmärrettynä »ostensiivis-inferentiaaliseksi» viestiksi käynnistää varsinaisen kontekstuaalisen päättelyn, joka on a) relevanssin periaatteen ohjaamaa ja b) pääpiirtein samanlaista kuin muikin ihmisen tai eläimen käyttäytymisen tulkitseminen. Viestien ymmärtäminen pohjaa sisäistettyyn mielen malliin ja oletuksiin toista ihmistä ohjaavista uskomuksista ja intentioista, jotka ovat samanlaisia kuin omamme. Näissä pohdiskeluissa Carston yhdistää hyvin psykologista tietoa kielen pragmatiikkaan. Lukijalle tulee tunne, että nyt liikutaan alueella, josta jokainen on aina halunnut tietää jotain.

Niitä kontekstuaalisia oletuksia, joita kuulijan kognition on hetkessä luotava muodostaakseen tulkinnan eksplikatuurista, relevanssiteoria nimittää implikatuuriksi. Nämä juontavat juurensa Griceen, joka niin ikään tarkoitti implikatuureillaan

niitä lisiä («what is implicated»), joita kuulija liittää sananmukaisesti ilmaistuun («what is said») päästäkseen käyttökelpoiseen tulkintaan. Grice kuitenkin tarkoitti implikatuureilla myös epäsuorasti, muun muassa keskustelumaksiimeja rikkomalla ilmaistuja merkityksiä, siis vaikkapa ironiaa. Tällaista implikatuurinäkemystä ei relevanssiteoria ollenkaan allekirjoita. Mitään oikeata epäsuoruuttakaan ei ole; on vain epäsuoralta näyttävää ilmaisua. Kaikki kontekstuaalisesti päätelty on implikatuureja, kokonaistulkinnan vaatimia »assumptioita». Tässä suhteessa relevanssiteoria siis eroaa selvästi Gricesta — edukseenko vai ei, sitä on vaikea sanoa. Relevanssiteoria jää kielen eri moodeihin nähden hyvin kapeakatseiseksi, jopa sokeaksi, mutta ei ole sillä tavoin inkohorentti ja hämäräselkoinen kuin Gricen oppi.

Eksplikatuurin ja implikatuurin suhde on keskeinen mutta vaikea kysymys relevanssiteorialle, samoin se, mitä nuo kumpikin viime kädessä ovat ja mitä mahdollisia aineksia ne sisältävät. Näitä suhteita Carston käsittelee pitkään ja perinpohjaisesti. Samalla hän keskustelee oivaltavasti ja maltillisesti teoriansa ulkopuolisten tutkijain, muun muassa Jerry Fodorin, Kent Bachin, François Recanatin ja erityisesti uusgricelaisen Stephen C. Levinsonin (2000) kanssa.

RELEVANSSIN PERIAATTEEN SOVELLUSTA

Kirjan kolmessa viimeisessä luvussa Carston soveltaa relevanssiteoriaa kolmelle taholle: 'ja'-tyyppiseen rinnastukseen, negaatioon ja — tälle antaisin eniten painoa — sen selittämiseen, kuinka sanojen denotatiiviset merkitykset säätävät ja tulkittuvat erityyppisissä käyttöyhteyksissä. Tämän analyysin hän laajentaa metaforiin asti. Kerron seuraavassa lyhyesti, mitä

Carston sanoo 'ja'-rinnastuksesta ja merkityksen säätymisestä. (Negaation kuvaus etenee hänellä aika lailla samoin periaatteen kuin rinnastuksen ja ylipäättään informaation alimääräisyyden käsittely.)

a) Grice jakoi konversationaaliset implikatuurinsa kahteen joukkoon: yleistettyihin (*generalized*) ja erityisiin (*particularized*). Nyt puhe on edellisistä. Yhdyslauseessa

(1) *Pekka riisui saappaansa ja meni sänkyyn.*

suomen *ja* rinnastaa (kuten vaikkapa *and*-vastineensa) kaksi atomaarista lausetta. Jos tämä *ja* olisi merkitykseltään sama kuin logiikan »&»-konnektiivi, pitäisi lauseen 1 olla samamerkityksinen kuin lauseen

(2) *Pekka meni sänkyyn ja riisui saappaansa.*

koska logiikassa rinnastuksen suunnalla ei ole väliä: $P \& Q \equiv Q \& P$.

Logiikan niin sanotussa konjunktiolauseessa osien järjestyksellä ei siis ole merkitystä. Grice selitti luonnollisen kielen yhdistelmän niin, että *ja* ilmaisee yleistetyn implikatuurin, joka järjestää propositiot aikajärjestykseen. Grice ei voinut ajatella, että luonnollisen kielen 'ja'-sana todella merkitsisi muuta kuin logiikan vastineensa, siksi puhe implikatuurista. Myöhemmin etenkin Stephen C. Levinson (2000) on kehitellyt edelleen näkemystä yleistetystä implikatuurista.

Carston ei näe tämmöisessä rinnastustapauksessa implikatuuria, vaikka relevanssiteoria yleensä tarjoaa implikatuureja hyvin avokätisesti tulkinnoiksi. Nyt kyse on Carstonin mielestä pikemmin proposition pragmaattisesta rikastamisesta — eräänlaisesta ensimmäisen vaiheen täydentävästä tulkinnasta —, jolle antaa aihetta lauseen informatiivinen alimääräisyys. Carston perustelee näkemyksensä hyvin ja luo muutenkin uskottavaa kuvaa

▷

'ja'-tyyppisen rinnastuksen pragmaattisista ulottuvuuksista.

b) Carston sanoo *ad hoc* -käsitteiksi (tai pragmaattisesti johdetuiksi käsitteiksi) sellaisia lauseissa esiintyvien sanojen tilanteisesti tulkittuja merkityksiä, jotka poikkeavat oletetuista koodimerkityksistä. Esimerkiksi kun (Carstonin kuvaama) naimaikäinen ja -haluinen henkilö sanoo

(3) *Haluaisin tavata poikamiehiä.*

hän ei tarkoita eikä kuulija tulkitse tarkoitettua mitään ikäloppuja tai omituisia vanhojapoikia, vaan kelvokkaita aviomies- ja isäehdokkaita. 'Poikamies'-käsitteen ala on siis tässä käytössä voimakkaasti supistunut. Vastaavasta käsitteen laajenemisesta on kyse esimerkissä

(4) *Paisti on raaka.*

Oikeasti raaka paisti on vallan jotain muuta kuin vaillinaisesti kypsinyt. Niinpä Carston katsoo, että sanan *raaka* merkitystä ei voi tulkita nyt koodin mukaisesti, vaan sitä väljennetään tarkoittamaan sellaista, joka ei ole täydellisesti kypsän vastakohta. Tämä tulkinta valikoituu pragmaattisen prosessin kautta, ja prosessia ohjaa relevanssin periaate.

Metaforia Carston käsittelee aivan samoin periaattein kuin muutakin *ad hoc* -merkitysten viestimistä. Jokin *Sally is a block of ice* virittää joukon 'jää'-käsitteen pohjalta juontuvia tulkinnallisia hypoteeseja, ja mitkä kontekstissa ovat relevanteimpia, niihin kuulija päätyy ja niitä puhuja on tarkoittanutkin. Metaforat eivät siis vaadi mitään uutta suhteessa muuhun tulkintaan.

Puhuessaan tällaisista pragmaattisista sanojen intensioiden tilanteisista muuttumisista Carston karttaa normaalia semanttista käsitteistöä. Näin hän saa polysemiaan ja

tulkintaan liittyvät ilmiöt uuteen, keskitettyyn valoon, jossa todella avautuu uusia näköaloja. Normaalistihan kontekstuaaliset valinnat ja määräytymiset vain ohite-taan itsestäänselvyyksinä, joiden kulkua ei tarvitse ihmetellä. Oikeastaan koko relevanssiteorian suurin ansio on tämän alueen johdonmukaisessa problematisoimisessa ja analysoimisessa.

THOUGHTS AND UTTERANCES

on kohtalaisen merkittävä tapaus modernin pragmatiikan historiassa, vaikka huomattava osa sen ajatuskuluista on julkaistu jo aiemmin artikkeleissa. Mutta sen verran paksu, perusteellinen ja aloittelijalle paikoin vaikea tämä kirja on, että en tyrkyttäisi sitä kelle tahansa. Korvaamaton se kuitenkin on jokaiselle, joka etsii vastausta pragmatiikan peruskysymykseen eli siihen, miten sanoihin, muotoihin, rakenteisiin ja muihin merkkeihin varastoitu niukka kooditieto herää kontekstissa ja kommunikaatiossa eloon ja ohjaa loputtoman moninaisiin lausumamerkityksiin.

Tämän sanon ottamatta kantaa siihen, onko relevanssiteorian antama kuva lausumien tuotosta ja tulkinnasta oikea. Onhan mahdollista, että ainakin savolainen puhuja saattaa viestiä niin, että kuulijan on oikein tuhlattava kognitiivisia kustannuksia päästäkseen optimaaliseen tulkintaan, joka sekun voi sitten jäädä kokonaan kuulijan vastuulle. Niin tai näin, kuulijan on aina tulkinnassaan seulottava tarjolla olevasta kielellisestä ja kontekstuaalisesta informaatiosta relevantein osa ja tehtävä sen pohjalta tulkintansa eli hypoteesi, joka sitten todentuu tai kumoutuu keskustelussa. Sama käytännön arkiseen elämäämme sovellettuna: kun putkahdamme Pönttövuoren tunnelista itäiseen Suomeen, ei Carstonin kuvaama relevanssin luonnolaki enää ehkä pidäkään puhujan osalta

paikkaansa, vaikka kuulijan on sitä aina noudattaminen. ■

MATTI LARJAVAARA

Sähköposti: *matti.larjavaara@helsinki.fi*

LÄHTEET

BLAKEMORE, DIANE 1992: *Understanding utterances*. Oxford: Blackwell.

GRICE, H. P. 1975 [1967]: Logic and conversation. – Peter Cole & Jerry L. Morgan (toim.), *Speech acts* s. 41–58. Syntax and semantics 3. New York: Academic Press.

— 1978 [1967]: Further notes on lo-

gic and conversation. – Peter Cole (toim.), *Pragmatics* s. 113–127. Syntax and semantics 9. New York: Academic Press.

— 1989: *Studies in the ways of words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

LEVINSON, STEPHEN C. 2000: *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, Massachusetts: A Bradford Book, The MIT Press.

SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986: *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.

KESKUSTELUNANALYYSIN ENSIMMÄINEN SUKUPOLVI PUHUU

Gene Lerner (toim.) *Conversation analysis: Studies from the first generation*. Amsterdam: Benjamins 2004. 300 s. ISBN 90-272-5368-4.

Gene Lernerin toimittama kirja *Conversation analysis: Studies from the first generation* on mielenkiintoinen lisä yhä kasvavaan keskustelunanalyysiä koskevaan kirjallisuuteen. Se ei varsinaisesti sisällä uutta tutkimusta vaan koostuu keskustelunanalyysin (*conversation analysis*) alkuaikojen ennen julkaisemattomasta sekä muusta hieman tuntemattommasta tutkimuksesta. Kirja on jaettu kolmeen osaan, joista kukin esittelee keskustelunanalyysin keskeisiä käsitteitä ja kiinnostuksen kohteita: vuorottelujäsennystä (*turn-taking organization*), toiminnan merkitystä ja toimintojen jäsentymistä sekvensseihin (*action sequences*).

LITTERAATIOIDEN KESKEISYYS KESKUSTELUNANALYYSISSÄ

Vaikka GAIL JEFFERSONIN kehittämä luterointijärjestelmä on ollut keskustelunanalyttikoiden käytössä ja levinnyt ympäri maailmaa jo 1960-luvulta lähtien, systeemiä esittelevää artikkelia ei ole koskaan julkaistu. Jeffersonin lyhyen johdatuksen (»Glossary of transcript symbols with an introduction») tähän systeemiin toivoisi siten olevan painava lisä vähän käsiteltyyn aiheeseen.

Artikkeli tuottaa kuitenkin pienen pettymyksen kahdesta syystä. Ensinnäkin se tuo varsin vähän uutta tietoa sellaiselle lu-

▷